

Pozsárkó Csaba (1965) történész, régész, a pécsi Janus Pannonius Múzeum külső munkatársa, valamint a PTE BTK Ókortörténeti Doktoriskolájának hallgatója, az egyetem óraadó tanára. Érdeklődési területe a római – késő antik történelem, művészet és epigráfia. Jelen cikk témájához szorosan kapcsolódik a *Pécsi Szemle* 2002. nyári számában publikált „A világörökségi krisztogram kapcsán” című írása.

A sopianaei ókeresztény „Mauzóleum” szimbólumai

Pozsárkó Csaba

A KERESZTÉNYSÉG KORÁBAN IS HATÓ KÉSŐ ANTIK VALLÁSI-FILOZÓFIAI ESZMERENDSZEREK

Az antik világban már a görög klasszikus korszak hanyatlásakor megjelent az a fajta gondolkodásmód, amely az egyén sorsát függetlenné tette annak személyes, egyéni törekvéseitől, akaratától, befolyásától. A keleti kultúrákkal ismerkedő görögség aztán részben a miszticizmusban találta meg azt a kapaszkodót, amely kivezetheti a jelen világ gyötrelmeiből, abból a sajátos helyzetből, hogy képtelen maga irányítani a sorsát.

A folyamat a görög filozófia történetén belül már Platónnal elkezdődött, de a hellénizmus alatt tovább erősödött, és e gondolkodásmód „vulgáris” változatai a különböző keleti misztériumok – mint az Ízisz és Ozirisz-Szerapisz, a Kübelé-Attisz, a Dionüszosz- és a Mithras-kultusz –, végül pedig a kereszténység elterjedésében érték el kiteljesedésüket. A folyamat során mindvégig mintegy versenyeztek egymással a magasszintű tudományos filozófia, illetve a misztériumvallások különböző formái. A római birodalom térhódításával bekebelezett görögség termékenyítette meg végül a római filozófiai gondolkodást is. A filozófiával (és a görög művészettel) újonnan ismerkedő rómaiak hamarosan buzgó követőivé váltak a különböző, görög földön korábban létrejött filozófiai iskoláknak, mint ahogy Marcus Aurelius, az alapvetően sztoikus beállítottságú filozófus-császár kitűnően ábrázolja a különböző iskolák – tanítóin keresztül – reá tett hatását az *Elmélkedések* első könyvében.

Ezek közül a filozófiai iskolák közül témánk szempontjából a késő platonizmusnak van a legnagyobb jelentősége, amely bizonyos jellegzetességei révén (idealizmus, a keresztény mennyországhoz hasonló túlvilágképzet, az evilági életnek a túlvilági sorsot erkölcsileg meghatározó és megalapozó „előéletként” való felfogása) a kereszténység különösen jelentős vetélytársa volt a késő antik időkben. Talán nem véletlen, hogy – valószínűleg az elhárítás szükségességét érezve – a kora keresztény egyházatyák, különösen az apologéták, éppen a platóni tanokkal foglalkoztak a legbővebben.

A kereszténység másik jelentős vetélytársa (különösen a katonai határvidéken) a szintén a misztériumvallások közé sorolható Mithras-kultusz volt. A fényt (lelki-szellemi világot, életet, jót) jelképező napisten, illetve az őt megismerésért csillagkép, Perseus alakjában ábrázolt férfialak az iráni eredetű dualista elképzelés szerint megöli a sötétséget (anyagi világot, halált, rosszat) jelképező bikát (megjegyzendő, hogy a napnak az ekliptikán történő, látszólagos precessziója miatt a manapság májusra eső bika csillagkép mintegy 5-6000 évvel ezelőtt a tél, azaz a hideg, a sötétség, végét jelentette.). A Mithras-kultuszra utaló nyomok Pécsen is kerültek elő, így például egy oltárkö töredéke *Soli Invi[c]/to pro sa/lute M[ithrae]* (*A legyőzhetetlen Napistennek, Mithras [...] tiszteletére!* – CIL: III 10284; RIU: 977) felirattal – éppen a püspökség területéről (a felirat a „Korsós Sirkamra” előterében látható).

ÁDÁM ÉS ÉVA BŰNBEESÉSE

És az Úristen a földből mindenféle fát sarjasztott, ami tekintetre szép és táplálkozásra alkalmas; azután kisarjasztotta az élet fáját a kert közepén, meg a jó és a rossz tudásának a fáját.

Az Úristen parancsot adott az emberek: „A kert minden fájáról ehetsz. De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz.”

A kígyó ravaszabb volt a föld minden állatánál, amit az Úristen teremtett. Ezt mondta az asszonynak: „Valóban mondta Isten, hogy nem ehettek a kert valamennyi fájáról?” Az asszony így válaszolt a kígyónak: „A kert fáinak gyümölcséből ehetünk. Isten csak a kert közepén álló fa gyümölcséről mondta: Ne egyetek belőle, ne érintsetek, nehogy meghaljatok.” Ere a kígyó így beszélt az asszonynak: „Semmi esetre sem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.” Az asszony látta, hogy a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát gyümölcséből, megette, adott férjének, aki vele volt, és az is evett belőle. Ere felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek. Fügefa leveleket fűztek össze, és kötényt csináltak maguknak.

Azután így szólt az Úristen: „Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen!” Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett.

Ter 2, 9, 16–17, és Ter 3, 1–7, 22–23

A SOPIANAEI ÓKERESZTÉNY „MAUZÓLEUM”

Anélkül, hogy a régészeti–művészettörténeti részletekbe bocsátkoznánk, először röviden ismertetjük a Fülep Ferenc ásató régész által (a dán Dyggve nyomán) „mauzóleumnak” elnevezett ókeresztény temetőkapolna és sírkamra legfőbb jellegzetességeit.

A felső épületből (ún. *cella memoriae*ből) és az alatta lévő kriptából álló épületet valószínűleg a 4. század hetvenes-nyolcvanas éveiben építhették, legalább két építési periódusban, melyek mindegyike érintette a sírkamrát is: a második építési periódusra esik ennek bővítése, illetve két újabb szarkofág behelyezése. Mivel az átépítés ténye nem érinti az eredeti freskósorozat jelképiségét, nem is foglalkozunk vele bővebben.

Az eredeti sírkamra festményei részben felületkitöltő díszítések (márványutánczatos festmények (2. kép), ún. pompeji III. stílusban, középütt vörös medalionokkal), részben pedig – a felületkitöltő díszítésekhez hasonlóan keretelt – figurális ábrázolások. A freskókon kívül a szarkofágon is láthatunk díszítéseket, de ezek egy részét sajnos a népvándorláskor idején tönkretették.

A megmaradt freskósorozat alapvetően két részből áll: az északi falon Ádám és Éva bűnbeesése (1. kép), majd Dániel próféta az oroszlánok veremében (3. kép), végül az életfa motívuma (4. kép) látható. Mind az Ádám-Éva, mind a Dániel jelenet legközelebbi párhuzama – állítólagos 19. századi megfigyelések alapján – éppen Pécssett, az I. számú, ún. „Péter-Pál” sírkamrában látható. Ezek mára sajnos a felismerhetetlenségig elpusztultak. Vannak bizonyítékok arra nézve is, hogy a boltozat is festve volt, de ez annyira elpusztult, hogy csak az oldalfalakon megmaradt, hiányos részekből tudjuk az eredeti mondanivalót rekonstruálni. A keleti fal tengelyében, a mennyezet alatt Krisztus szimbólumát, a görög X és P (khi és rhó) betűk ligatúrájából álló ún. *Krisztogramot* látjuk *coronae longae*, azaz ‘hosszú koszorúk’ (ti. virág- vagy egyéb növényi füzérek) által körülvéve (5. kép). Az alatta lévő fülkében búzakarász-ábrázolással (nyilvánvaló utalásként a szent eucharisztia részét képező kenyérre – ahhoz hasonlóan, ahogy a „Korsós Sírkamrában” a korsó és pohár talán a borra utal). Balra (azaz Krisztus jobbján) egy pálmaágakkal (a dicsőség, azaz a „megdicsőülés” szimbólumaival) övezett trónuson ülő, vörös ruhás alak torzója, míg jobbra (Krisztus balján) maga az elhunyt testét befogadó szarkofág áll (6. kép).

AZ ÉSZAKI FAL FRESKÓSOROZATA

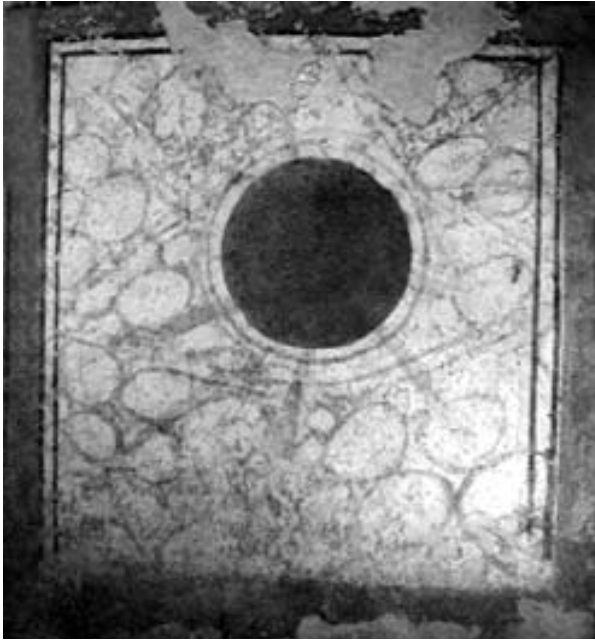
Az északi fal tehát Ádám és Éva jelenetével kezdődik. Ez gyakori ábrázolása a korabeli ókeresztény ikonográfiának, mely igyekszik a földi létünk gyarlóságára irányítani a figyelmet.

A bűnbeesést elbeszélő bibliai történet szerint Isten – legalábbis részben – azért űzte ki az embert a Paradicsomból, nehogy az az élet fájáról is egyen. Ez a freskósorozat további értelmezése szempontjából igen fontos momentum. Érdekes motívum, hogy bár a freskó – szigorú, szinte mértani, tengelyes szimmetriájával – már előrevetíti a kora középkor merev ábrázolásmódját, mégis mindkét alak „kilep” a keretből (ez a fajta ábrázolásmód legközelebb csak a reneszánszban jelenik meg újra). Dr. Eugen Scherer kitűnő ötlete, hogy ezzel a művész talán magát a kiüzetést, a Paradicsomból való távozást próbálta szemléltetni.

Következő jelenetünk Dániel próféta történetét ábrázolja, akit a hitte miatt az oroszlánok elé vetettek. A bibliai történetből kiderül, hogy Dániel szenvedésének alapvetően két oka volt: egyrészt nem volt hajlandó egy élő embert istenként tisztelni – vagyis istenkáromlást elkö-

1. kép. Ádám és Éva bűnbeesése

2. kép. Márványutánzatos festmény

vetni –, másrészt nem volt hajlandó (bizonyos napokon) nem tisztelni a saját istenét – azaz megtagadni azt. A történet egyértelmű párhuzamára ismerhetünk a korai keresztény korban azoknak a mártíroknak a történetében, akik nem voltak hajlandók megtagadni istenüket és áldozni a hivatalos római istenek, illetve a császár istensége előtt. Sorsuk Dánieléhez hasonlóan alakult; többnyire az amfiteátrumok arénájában

a vadállatok elé vetették őket. De míg Dánielt – hite miatt – megmentette az Úr angyala, addig ők mártírhalált haltak.

Vajon mi utalhat erre a „Mauzóleumban”? Mint olvashatjuk, Dániel történetében nincs szó koszorúkról. A fonott koszorú az Ószövetségben először Judit könyvében jelenik meg, de Judit története valójában egy későbbi (hellénisztikus kori) interpoláció a Bibliába. Épp emiatt a protokanonikus zsidó *Tanakh*ban – a zsidó szentírás három fő része; a *Tora* (Törvény), a *N'viim* (Próféták) és a *K'tuvim* ([Egyéb] Írások) kezdőbetűiből kialakított mozaikszó – sem szerepel, és így a későbbi protestáns Ószövetségből is kimaradt. Itt egyértelműen egy antik (hellénisztikus, illetve etruszk eredetű római) szimbólumról van szó, mely viszont az újszövetségi jeleneteken rendre felbukkan, hiszen a kereszténység ebben a késő hellenisztikus–római kultúrában vert gyökeret.

Az antik auktoroknál gyakran előforduló koszorúmotívum nagyon sok jelentést hordoz. A (fonott) koszorúknak alapvetően két típusát különböztették meg: a *corona pactilis*, *torta*, illetve *plexa* elnevezésű koszorút, melyet a növényi részekből csavartak össze, valamint a *corona sutilis*, *nexa*, illetve *serta* elnevezésűt, melyet szalagokkal fontak körbe és erősítettek össze, és amelyet a rómaiak *corona lemniscatának* (Vergilius, *Aeneis* V. 269; VI. 772), illetve *palma lemniscatának* (Cicero, *Rosc. Am.* 35. 100) is neveztek. A görög forrásokban az előbbi *sztephanosz plektosz*, az utóbbi *sztephanosz kulisztosz* néven volt ismert. A kereszténység idején általában a dicsőség kifejezője volt e motívum, amely Szent István első vértanú történetére utal. Az István (Sztephanosz) név valódi jelentése ugyanis 'ko-szorú', azaz keresztény felfogásban 'a mártíromság koszorúját elnyert':

[...] Erre ordítani kezdtek, befogták fülüket, s egy akarrattal rárontottak, kivonszolták a városból és megkövezték. A tanúk egy Saul nevű ifjú lábához rakták le ruhájukat. Míg kövezték Istvánt, így imádkozott: „Uram, Jézus, vedd magadhoz lelkemet!” Majd térdre esett és hangosan felkiál-

DÁNIEL AZ OROSLÁNOK BARLANGJÁBAN

[...] „Dárius király, örökké élj! Országod főfelügyelői és satrapái, tanácsosai és vezérei megállapodtak abban, hogy királyi határozatot kellene kibocsátani, és szigorú tilalmat elrendelni, hogy aki harminc napon belül rajta kívül, ó király, bárki máshoz fordul, akár istenhez, akár emberhez valamely kéréssel, azt az oroslánok barlangjába kell vetni.” [...] Dániel tudta, hogy kibocsátották a rendeletet. Mégis bement a házába, és felső termének Jeruzsálem felé nyíló ablakánál naponta háromszor térdre borult. Imádkozott és magasztalta Istenét, ahogyan azelőtt is tette. Ezek az emberek azonban rátörtek, és rajtakapták Dánielt, amint éppen Istenéhez imádkozott. [...] Erre azt mondták a királynak: „Dániel, aki Júda foglyai közül való, nem törődik veled és tilalammal, amelyet kiadtál. Naponta három ízben elvégzi imádságát.” [...] Erre a király kiadta a parancsot, Dánielt elővezették és az oroslánok barlangjába vetették. A király azt mondta Dánielnek: „A te Istened, akit állhatatosan tisztelsz, meg fog menteni.” [...] A király már kora hajnalban fölkel, és sietve az oroslánok barlangjához ment. Amint a barlanghoz közeledett, panaszos szóval Dánielt emlegette. Ezt mondta a király Dánielnek: „Dániel, az élő Isten szolgája! A te Istened, akit te állhatatosan tiszteltél, meg tudott-e menteni az oroslánoktól?” Dániel így felelt a királynak: „Király, örökké élj! Istenem elküldte angyalát, és bezárta az oroslánok száját. Nem engedte, hogy ártsanak nekem, mert ártatlannak talált. De ellened se követtem el vétséget, ó király!” ...

Dán 6, 2–24

3. kép. Dániel próféta az oroslánok vermében

tott: „Uram, ne ródd fel nekik bűnül!” Ezekkel a szavakkal elszenderült. (ApCsel 7,57–60)

Esetünkben a koszorúk vörös és zöld növényekből vannak vörös szalagokkal összefogva. A színek maguk utalnak a mártíromságra, amint azt Jacobus de Voragine kommentárjában olvashatjuk (*Legenda Aurea*):

Az én szerelmem fehér is, piros is, kitetszik ő akár tízezer közül is. (Én 5,10) „A fehér a kiváló hitvallóra, János evangélistára, a piros István első vértanúra, [...] a zöld az aprószentekre vonatkozik.”

Maga az a tény, hogy az egyébként augusztusban mártíromságot szenvedett Szent István ünnepét december 26-án, a karácsonyi ünnep során ünnepejük, jelzi a mártír hitvalló fontosságát. A zöld és a piros a későbbiekben is a mártíromság jelképei maradtak, mint azt láthatjuk a ravennai San Apollinare Nuovo gádorfalán vonuló üdvözültek kezében lévő vörös, illetve zöld koszorúkról.

Miután pedig az Újszövetség számos más helyen is úgy említi a koszorút, mint az (akár a halálig tartó) állhatatosság jutalmát, az antik eredetű szimbólum szervesen beépült a keresztény ikonográfiába:

Ha majd megjelenik a legfőbb pásztor, elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koszorúját. (1Pét 5,4) Boldog az az ember, aki a kísértésben helytáll, mert miután kiállja a próbát, megkapja az élet koszorúját, amelyet az Úr azoknak ígért, akik őt szeretik. (Jak 1,12) A versenyzők valamennyien megtartóztató életet élnek, minden tekintetben. Ők hervadó koszorúért, mi pedig hervadhatatlanért. (1Kor 9,25) Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koszorúját. (Jel 2,10)

Vélhetően a Mauzóleumban eltemetett, amúgy nyilvánvalóan jelentős személyiség valamelyik utolsó keresztényüldözés (esetleg későbbi barbár betörés) idején szenvedhetett vértanúhalált, ami után – jutalomképpen – elnyerte az örök életet. Az utolsó keresztényüldözés a 4. század elején, Diocletianus császár idején volt. Az, hogy a mauzóleum csak a 370-es, 80-as években épült, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egy évtizedekkel korábban elhunyt mártír csontjait ekkor – méltóbb környezetben – „újratemették” volna. Erre utal az északi fal utolsó ábrázolása, az életfa.

És megmutatta nekem az élet folyóját, kristályhoz hasonlóan ragyogott, Isten és a Bárány trónjából fakadt. Az utca közepén és a folyam két partján az élet fái álltak. Tizenkétszer hoznak gyümölcsöt, vagyis minden hónapban teremnek, a fa levelei meg a népek gyógyulására szolgálnak. (Jel 22,1–2)

Az élet fája tehát legyőzi a halált, és az élet és halál szakadatlan körforgása helyett (melyet gyakran az évszakok kérelhetetlen körforgásával, vagyis a természet halálával, majd

feltámadásával szimbolizálnak) a folyamatos és örök életet biztosítja.

Ezután léphet be az elhunyt lelke a Paradicsomba és foglalhat helyet Krisztus jobbján, amit a „Mauzóleum” keleti fala ábrázol. Ugyan Fülep Ferenc itt egy fehér ruhás alakról ír, aki „lehetett maga Krisztus is”, de ez két okból is kétséges: egyrészt az alak nem fehér, hanem vörös ruhát visel, másrészt a feltámadott, majd a mennybéli trónusán ülő Pantokrátor, azaz „Világbíró” Krisztus ábrázolása merőben szokatlan – sőt példa nélkül álló – lenne a korban. A növényi motívumok a többi sírkamrához hasonlóan (az I., ún. „Péter-Pál” vagy a II., ún. „Korsós” sírkamra) a Paradicsomkert, az Éden ábrázolásai, ahová a lélek csak az elhunyt után léphet be ismét.

A keleti fal elrendezésében félreérthetetlen az a szándék, hogy a testet rejtő szarkofágot ne a sírkamra tengelyében, hanem attól délre, a sírkamra keleti falát uraló Krisztus-alak bal oldalán helyezték el. Ennek csak az lehetett az oka, hogy a (Krisztus szempontjából) jobb oldalt jelölték ki a lélek, a bal oldalt pedig a test helyének. A lélek és test, mint túlvilági és evilági, végső soron jó és rossz ilyen mértékű szembeállítására idegen az ortodoxiától – legalábbis az első századokban folyamatosan küzdöttek az efféle képzetek ellen. Eme manicheista tanok viszont igen elterjedtek voltak a korai kereszténység idején (pontosabban a 4. század második felében – lásd Hégemoniosz *Arkheiaosz-aktáit* vagy Titus, Bosztra püspökének *A manicheusok ellen* című négy könyvét). E szemlélethez hasonlóan a földi életet a sötétség és a halál birodalmának nevezi az (apokrif) „Egyiptomiak szerinti evangélium” is:

*Az Úr mondta Szalóménak, aki érdeklődött: „Meddig uralkodik a halál? Nem mintha az élet rossz volna és a teremtés gyatra.” „Amíg ti, asszonyok szültök” – válaszolta. [...] „Azért jöttem, hogy lerontsam a nő művét [...] Ez a mű ugyanis a születés és a pusztulás”. (Fennmaradt Alexandriai Kelemen idézeteiben: *Sztrómateisz* III. 6. 9.)*

Bár itt a nő testesíti meg az anyagi világot, és így a halál birodalmát, azért nem elsősorban a nőellenesség hangzik ki a sorokból, hanem inkább a földi élet megvetése. A gnoszticizmus tehát egy időben annyira áthatotta bizonyos keresztény gondolkodók írásait, hogy az ortodox egyházatyák munkásságuk java részét az ellene való küzdelemre voltak kénytelenek fordítani. Hogy a szíriai eredetű manicheizmus mennyire terjedt el a dunai provinciákban,

4. kép. Életfa motívum

források hiányában nem tudhatjuk. Viszont érdemes megjegyezni, hogy a középkorban épp Magyarország tőszomszédságában ütötte fel a fejét a hasonló gondolatokat megfogalmazó bogumil eretnokség, mely aztán – mint „kathar” eretnokség – egészen Dél-Franciaországig érezte a hatását. Nem lehet kétséges, hogy a közben eltelt egy évezred alatt is valahol az Észak-Balkánon lappanghattak az effajta gondolatok.

Az ábrázolások közül, mint említettük, fennmaradt még egy szarkofág, melynek faragásai – éppen töredékesek voltak miatt – különböző kiegészítésekre és értelmezésekre adnak alapot. A régészeti monográfiákban általában 4. századi, sirmiumi készítésű (de félkész) szarkofágról van szó, bár egyes kutatók – így Tóth István – azt állítják, hogy nem is 4., hanem 3. századi a szarkofág, így ez esetben eleve nem valószínű, hogy keresztény alkotás lenne.

A leírások egyértelműen évszakábrázolásokként azonosítják az oldalakon lévő alakokat. A jelenleg látható felületeken ezekből kettő ki van dolgozva, kettő pedig csak félig készült el. A keleti fal felé néző oldalon is van kettő belőlük; ez esetben viszont az évszakábrázolások teóriája csak akkor állja meg a helyét, ha a szarkofág fő- (hosszanti) oldalán elnagyolt figurák eredetileg mást ábrázoltak volna (így pedig az évszakábrázolások a két rövidebb oldalra korlátozódnak).

Ha azonban valóban évszakábrázolásokról van szó, akkor ezek könnyen összefüggésbe hozhatók a szemközti falon lévő életfa-ábrázolással: míg az a halál nélküli örök életet, addig ezek az élet és halál szakadatlan körforgását szimbolizálják. Emellett szól az, hogy az életfa motívuma, valamint két, pálmaággat tartó szárnyas angyalka szintén megtalálható még a faragványok között. Ha az elképzelés helyes, akkor az ábrázolások együtt az ókeresztény szimbolika szerint a mindenütt jelenlévő Isten templomát jelenítenék meg, mint Ezekiel próféta látomásában is:

A padlótól a kapu felső részéig kerubok és pálmák voltak kifaragva. (Ez 41,20)

Jelentősebb azonban a szarkofág akrotérionjait díszítő maszkok szimbolikája (6. kép). A kereszténységet megelőző, pogány római hitvilágban a (halotti) maszkok a család elhunyt tagjait, a családot továbbra is segítő *manest* (azaz a „halotti árnyakat” vagy a család „alvilági isteneit”) voltak hivatva megjeleníteni a családi szentélyben, a *Lararium*-ban. Amennyiben erről volna szó (és persze feltéve, hogy 4. századi, keresztény kori munkával van dolgunk), úgy azt kell feltételeznünk, hogy a halál antik eredetű szimbolikája egyszerűen tovább él – természetesen megváltozott belső tartalommal, immár csak „allegóriaként” – a keresztény vallásosság mellett is. Ez nem lenne teljesen egyedülálló jelenség, mivel például Ravennában mind az ortodoxok, mind az arianusok keresztelőkápolnijában egyaránt

5. kép. A Krisztogram a keleti falon

megtaláljuk a Jordán folyamistenének ábrázolását Keresztelő János, illetve Jézus alakja mellett. Egyértelműen arról lehet szó, hogy az antik kultúrán felnőtt emberek számára ez csupán a folyó szokásos allegóriája, nem pedig valamilyen politeista maradvány.

Más vélemény szerint ezek a maszkok nem halotti, hanem színházi maszkok. Erre utal az a tény, hogy a halotti maszkok szemét mindig valamilyen színes kővel helyettesítették, itt pedig ennek nyoma (pontosabban „foglalata”) sincs; ezzel szemben a szemüregt oly plasztikusan a felszín mögé mélyítették, hogy az kifejezetten az „ürt”, a „lyukasságot” kellett, hogy ábrázolja – mint a színházi maszkok esetében. Ha így van, a maszkok két különböző halálszimbólumra is utalhatnak. Egyik értelmezés szerint a Dionüszosz-kultusszal hozhatók összefüggésbe, mivel az istenség misztériumának tanítása szerint – a természethez hasonlóan – évente meghal, majd újjászületik; ezért is ábrázolják gyakran csecsemőként vagy legalábbis (örök-) ifjú istenként. A halál, illetve az abból való feltámadás a természet örök megújulását, végső soron „halhatatlanságát” jelképezi – csakúgy, mint a kereszténységben.

Egy másik lehetőség szerint egy késő platonikus felfogás lehet az interpretáció alapja. Plátón szerint ugyanis az ideák vagy Formák világa és a mi, tökéletlen világunk közti különbséget úgy kell elképzelnünk, mint a mi (általunk szubjektív módon tökéletesnek érzékelt) világunk és a művészi ábrázolás tökéletlensége közti különbséget (éppen ezért Plátón nem tartotta igazán nagyra a művészeteket; úgy tartotta, hogy a tökéletes ideák tökéletlen utáztatát még tovább utánozni nem igazán jelentős dolog). Ezért a késő platonizmus idején a színház és a valódi világ közti különbséget az élet és a halál közti átmenetként értelmezték. E „mítoszteremtés” során mind a pogány, mind a keresztény íróknál megtalálhatók a mi világunkat a színházhoz hasonlító metaforák; hogy csak két példát idézzünk:

6. kép. A szarkofág maszk formájú akrotérionja

... mi, emberek, úgyszólván csak bábok vagyunk, és csak kevés részünk van az igazi valóságban. (Platón, *Törvények* 804b);

Ez az élet nem más, mint az emberi faj komédiája. (Szent Ágoston, *Enarrationes in Psalmos* 127)

Összegzésül megállapíthatjuk tehát, hogy – a korban szokásos módon – az ókeresztény művészet, szimbolikus ábrázolás és ikonográfia igen sok elemet megtartott a kereszténységet megelőző, pogány korszak szimbólumai közül, és ezeket – természetesen megváltozott belső tartalommal – integrálta a saját szimbólumrendszerébe.

A kor keresztény embereinek nyilvánvalóan nem okozott gondot bizonyos korábbi, pogány eredetű szokások,

illetve szimbólumok további használata, hiszen nem feltétlenül gondolták végig annak belső, pogány vallási vagy filozófiai mondanivalóját.

Hasonlóképp, az egyszerű, provinciális lakosság számára – különösen az oly „távoli” és alapvetően rurális, illetve katonai tartományokban, mint Pannonia – a korabeli kereszténység különböző irányzatai közti finom, inkább a görögség filozófiai hajlamához illő különbségtétel meglehetősen idegen volt – mint ahogy az ariánus vitát összegző (és sommásan „lezáró”) magyar szólás is tartja: „Jottányit sem számít”. (A szólás eredete a *homousziosz–homoiusziosz*, vagyis az ‘azonos lényegű’ – ‘hasonló lényegű’ kifejezésekben lévő „iótányi” különbségre utal.)

IRODALOM

Az ókeresztény kor irodalmáról bővebben *Az ókeresztény egyház és irodalma* című műből tájékozódhatunk (Vanyó László [szerk.], Ókeresztény írók 1., Budapest, 1988). Ugyanebben a sorozatban jelent meg az apokrif bibliai írásokat, illetve azok fennmaradt töredékeit bemutató kötet: Vanyó László (szerk.), *Apokrifek*, Ókeresztény írók 2., Budapest, 1988.

Az epigráfiai emlékek közlése az eredetileg Theodor Mommsen által szerkesztett, és azóta is folyamatosan bővülő *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), illetve a magyarországi feliratok a *Die Römischen Inschriften Ungarns* (RIU) – szintén folyamatosan bővülő – kötetében történt meg.

A sopianaei ókeresztény emlékekről a mai napig az egyetlen magyar nyelvű, összefoglaló jellegű mű: Fülep Ferenc – Bachmann Zoltán – Pintér Attila, *Sopianae ókeresztény emlékei*, 1986.